

nje kulturnih programov, temveč kot prava racionalizacija. Tudi iz vidika, kaj sodi v kulturo, kaj pa npr. v proračune ali v neposredno svobodno menjavo dela. Predvsem pa bo prava racionalizacija v tem, da kulturni delavci tam, kjer imajo službo le za lastno socialno varnost, opravijo najprej in kvalitetno svoje delo, ne pa da se gredo znanost, snemajo v delovnem času, gostujejo v sosednji operni hiši, doma pa odpadajo vaje ipd.

Vsekakor pa ni mogoče pristati na to, da bi, kot sedaj kaže, ob predvideni inflaciji zmanjkalo denarja za kulturne programe manjšin, Slovencev v zamejstvu in tujini, za medrepubliško in mednarodno sodelovanje, nakupe knjig ipd. Ta problem je eden tistih, ki ga je nujno čimprej rešiti, še posebej, ker menimo, da tudi v danih razmerah ni nerešljiv, le v teh časih se nehajmo deliti na zборе uporabnikov, zборе izvajalcev in druge zборе. Časi so pač taki, da moramo postati en zbor v interesu slovenske kulture in narodne samobitnosti.

Slovenci, Jugoslavija in slovenska kultura v luči ustavnih sprememb 1988

Tone
Peršak

Naslov Slovencev, Jugoslavija in slovenska kultura razumem kot vprašanje o odnosih oziroma razmerjih med Slovenci ter Slovenijo na eni strani in Jugoslavo ter Jugoslovani na drugi strani in kot vprašanje o sedanjih in prihodnjih pogojih za razvoj ali za nazadovanje ali celo zaton vsega, kar označujemo s pojmom »slovenska kultura«. Pojem kultura pri tem razumem v najširšem pomenu besede, kot ime

za celoto materialnih in duhovnih stvaritev slovenske družbe, ki vključuje tako umetnost kakor tudi tehnološke in znanstvene dosežke, izobraževanje in jezik ter vanj vpisano ontologijo, etiko in antropologijo slovenskega naroda. Preden pa vse to postavim v kontekst aktualnih ustavnih sprememb, bi rad posamezne pojme še bolj nazorno opredelil. Pojem Slovencev razumem širše in ne kot zgolj oznako za določeno število ljudi, ki živijo pretežno na področju Slovenije. Razumem ga kot ime naroda, ki ima svojo zgodovino in v njej izpričano nacionalno zavest in samozavest in ki ima ali vsaj naj bi imel tudi svojo prihodnost, seveda drugačno in boljše od preteklosti in sedanjosti. Slovenci živimo danes skupaj s še nekaj narodi in številnimi narodnostmi v SFRJ. V to skupnost smo se združili, kot nas prepričujeta politično izročilo in uradna zgodovina, prostovoljno in v veri, da bomo skupaj z bratskimi narodi lažje in bolj uresničevali svoje tisočletne težnje po slovenski državi in po politični, gospodarski ter kulturni avtonomiji, ki so bile prvič formulirane v programu Zedinjene Slovenije in v slovenski politični in bojni program izoblikovane v Program Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Kot vemo, govori tudi ena od točk Programa

OF o »naravnosti« in »usodnosti« povezanosti jugoslovanskih narodov v skupno državo, vendar je v isti točki poudarjeno, da gre za povezanost, ki temelji na pravici do samoodločbe; ta pravica pa je v Programu OF definirana »vštevši pravico do odcepitve in združenja z drugimi narodi«. Zakaj že zopet omenjam pravico do samoodločbe? Najprej zato, ker je postala pravica do samoodločbe v aktualni javni razpravi ena pomembnejših spornih točk te javne razprave. Izkazalo se je, ne glede na pravniška pojasnila in zdravorazumske pomisleke, da vprašanje samoodločbe v Jugoslaviji ni razčiščeno, da je tudi precej nepriljubljeno in da ga odločujoči del jugoslovanske politične elite razume kot izraz razdiralnih, separatističnih in celo antisocialističnih tendenc. Spori, do katerih je prišlo celo med pravniki, so najbolj prepričljivo dokazali, da pravica do samoodločbe v Ustavi SFRJ ni zadovoljivo opredeljena, čeprav je Jugoslavija podpisala nekatere mednarodne pakte in listine, ki to pravico eksplicitno opredeljujejo in zagotavljajo vsem narodom. To dejstvo dokazuje, da je zastavljanje tega vprašanja nujno. Po drugi strani pa nas to opozarja, da v resnici v Jugoslaviji še vedno ni resničnih možnosti za neobremenjen kulturni dialog; še zlasti, če gre za dialog s politično tematiko. Ta odsotnost pogojev za tak dialog pa je le simptom zaskrbljujočega stanja odnosov in razmerij v Jugoslaviji, ki nas tu zanimajo z vidika Slovenije in še zlasti z vidika kulture v širšem pomenu besede. Ravno v zvezi z zastavljanjem vprašanja o ustavnem priznanju trajne in neuglasljive pravice do samoodločbe in v zvezi s poudarjanjem slovenske državnosti in suverenosti slovenskega naroda so tudi najbolj liberalni in najbolj popularni slovenski politični delavci že večkrat ukorili tovrstne spraševalce, češ da jim manjka posluha za politično realnost, da postavljajo svoja vprašanja, še zlasti vprašanje o pogojih združenosti Slovencev z drugimi jugoslovanskimi narodi, kot da že nismo del Jugoslavije, in kot da torej že ni vse znano in jasno; večkrat pa so tudi izrekli opozorilo, da moramo Slovenci upoštevati tudi stališča drugih Jugoslovancev in iskati skupni jezik z njimi. Drugače povedano to pomeni, da se moramo sprijazniti s tem, da vseh naših stališč o nesprejemljivosti posameznih amandmajev ali o nujnosti drugačnih sprememb pač ne bo mogoče uveljaviti, in da se bo najbrž treba nekaterim svojim interesom vendarle odpovedati v korist skupnih oziroma v korist interesov večine. To večino pa v Jugoslaviji pomenijo t.i. »nerazviti«, ki si seveda na vso moč prizadevajo uveljaviti tiste predloge ustavnih sprememb, ki bi omogočali prerazdeljevanje dohodka v njihovo korist. Zanje so, glede na dejstvo, da polovico in celo večji delež svojega proračuna pokrijejo s sredstvi, ki jih dobijo od federacije, de facto torej od t.i. »razvitih«, takšni predlogi eksistenčnega pomena. Po drugi strani pa ti predlogi grozijo razvitim, da bo federacija lahko povsem legalno zajemala njihove dohodke in jim morda celo povsem onemogočila akumulacijo in razvoj. Sledi seveda vprašanje: kaj je torej z načelom, da smo se združili v Jugoslavijo zato, ker naj bi kot del Jugoslavije v večji meri in lažje uresničevali svoje interese kot v morebitni samostojni lastni državi? Seveda pa ne gre le za ustavno razpravo. Kot vemo, zlasti številni zvezni zakoni v imenu enakih pravic in možnosti za vse velikokrat zelo hudo posegajo v slovenske interese; marsikdaj pa najbrž tudi v interese kakšnega drugega naroda. Najprej že s tem, da ne upoštevajo z ustavo zagotovljene razdelitve pristojnosti med federacijo in republikami. Mnogi zakoni, ki na videz zadevajo samo gospodarstvo, v resnici z omejevanjem t.i. skupne porabe in z določbami o delitvi dohodka kršijo določilo, po katerem naj bi bila npr.

izobraževanje in kultura v ožjem pomenu besede v pristojnosti republik. Že nešteto krat smo opozarjali, da Slovenci za svoj kulturni razvoj potrebujemo relativno bistveno več denarja kot katera od republik z večjim številom prebivalcev, ki ima hkrati še na razpolago dosti večje tržišče. Kljub temu si še nismo uspeli priboriti omembe vredne avtonomije na področju finansiranja družbenih dejavnosti. Predlagane ustavne spremembe pa grozijo še nadaljnjo redukcijo te avtonomije in zahtevajo celo omejitve pristojnosti republike v zvezi z organiziranjem in vsebinami izobraževanja. Jugoslavija tako na mnogih področjih deluje na Slovenijo omejevalno. Pri tem ne mislim le na materialno plat, ki gotovo pomeni enega najnevarnejših vidikov omejevanja. Ne navadno visoke obveznosti Slovenije do federacije, ki so pa posledica tega, da živimo v državi z verjetno najdražjim sistemom na svetu, in že skoraj nevzdržne obveznosti do zveznega sklada za nerazvite že skoraj onemogočajo kakršnokoli akumulacijo. Slovenija relativno daleč največ izvažata, in to zlasti na konvertibilno tržišče, tudi storilnost je v Sloveniji kljub slabim tehnološkim možnostim še vedno največja, žal tudi za ceno uničevanja okolja, za ceno izčrpanja nosilne srednje generacije in za ceno demografske stagnacije, ki je posledica visoke stopnje zaposlenosti žensk ob tem, da je infrastruktura, ki naj bi jim olajševala gospodinjstvo, izrazito slabo razvita. Še usodnejše je nemara politično omejevanje. Organi federacije in forumi ZKJ kot dejanski usmerjevalci jugoslovanske politike v vseh njenih razsežnostih se zavzemajo – tudi s predlogi za ustavne spremembe – za enotno strategijo tehnološkega razvoja, za centralizacijo znanstvenoraziskovalne dejavnosti, za krepitev vloge enotnega družbenega plana itd. Vse te enotne in centralistične projekcije pa seveda nujno pomenijo poenotenje kriterijev za razvoj, redukcijo potreb in možnosti na skupne imenovalce, vztrajanje pri potrebah celotne države in celo zadrževanje razvoja relativno razvitih in vlaganje v razvoj nerazvitih, da bi tako nekoč vendarle dosegli enako, pa čeprav enako nizko razvojno stopnjo. Za Slovenijo takšna politika pomeni nadaljnje izčrpanje in odvzemanje dohodka (v to smer težijo v Osnutku amandmajev predlogi o obdavčenju izjemnega dohodka, o enotnih temeljnih davčnega sistema, o centralizaciji velikih tehnoloških sistemov itd., na ravni vsakdanje politike pa npr. tudi zahteve po nadaljnjem ekstenzivnem razvoju industrije v Sloveniji, kar naj bi omogočilo odpiranje novih delovnih mest za nezaposlene iz drugih republik in priseljevanje iz teh republik in v poslednji konsekvenci celo postopno asimilacijo Slovencev na njihovem lastnem ozemlju). Obenem pa to pomeni zavestno zaviranje razvoja Slovenije, in to ne le gospodarskega, temveč tudi in celo še bolj zaviranje kulturnega in civilizacijskega razvoja Slovenije, ki je danes, kljub vsem težavam, vendarle zrela za prehod na novo kulturno in civilizacijsko stopnjo, za prehod v postmoderno oziroma postindustrijsko družbo. Nekatera druga okolja v Jugoslaviji pa – predvsem, kar zadeva duhovni razvoj, mentaliteto, civilizacijske in kulturne posebnosti in tudi njihovo gospodarsko razvitost – še niti stopnje industrijske oziroma moderne družbe niso dosegle. Za tako različne skupnosti in tako različno razvita okolja enotni in hkrati kvalitetni razvojni programi niti po naključju niso možni in ne realni. Potrebni so različni programi, čeprav seveda usklajeni. V Jugoslaviji je nujno, da začno upoštevati različne pogoje razvoja in oblikovati različne politične, gospodarske in kulturne razvojne koncepte in tako izdvojiti tista okolja in skupnosti, ki bodo »lokomotive« razvoja in zgled ter kriterij drugim sredinam in skupnostim. Pri tem pa se je treba zavedati, da zane-

marjena in slabo vzdrževana lokomotiva brez goriva ne bo nikogar nikamor privlekla.

Ob vsem tem se seveda danes z vso radikalnostjo zastavlja vprašanje Zveze komunistov, tako ZKJ in za nas še bolj vprašanje ZKS. Najprej je treba še enkrat poudariti, da levji delež krivde in odgovornosti za vse splošno krizo Jugoslavije pripada Zvezi komunistov. Vse bistvene odločitve v preteklosti, naj bodo gospodarske ali politične, so bile izoblikovane ali vsaj potrjene v forumih ZKJ, edine dovoljene politične stranke, ki je svoj ideološki program kot koncept družbe zapisala tudi v ustavo in vse odločitve oblasti so bile na konferencah in kongresih in na plenumih CK ZKJ zasnovane ali vsaj ovrednotene in preverjene prav z vidika tega koncepta. Obenem pa so seveda že ves čas v vseh odločujočih organih oblasti isti ljudje, ki odločajo tudi v forumih Zveze komunistov. Te odgovornosti Zveza komunistov ne more zanikati in tudi nobene moralne pravice nima zahtevati, naj ji njene napake odpustimo. Te napake pa naj bi nas ob ohranjanju obstoječih razmerij moči in vztrajanju pri sedanjih metodologiji stale po ocenah strokovnjakov vsaj dvajset let pritrgovanja in trdega dela. Se pravi, da bo ne samo današnja srednja generacija, temveč tudi današnja mlada generacija prisiljena skoraj vse svoje ustvarjalne potenciale vložiti v odpravljanje posledic zgrešene razvojne in gospodarske politike nasploh in pri vsem tem bo morala živeti, kot živi že danes, bistveno slabše od prebivalcev mnogih drugih držav, ki se ne reklamirajo kot socialistične in celo najnaprednejše. Žal, kot kaže tudi pravkar minula konferenca ZKJ ni pripravljena ukrepati v skladu s to svojo odgovornostjo in ni pripravljena pristati na diferenciacijo in dejanski dialog v lastnem okviru, ni se pripravljena odpovedati svojemu privilegiranemu položaju in oblasti in apriornemu monopolu nad resnico; na to opozarja tudi dejstvo, da v Osnutku amandmajev ni predvidena nikakršna sprememba spornih določil o vlogi in pooblastilih ZKJ. Komunisti v skladu s centralističnimi in unitarističnimi težnjami Osnutka amandmajev zahtevajo enotnost tudi znotraj ZKJ in ne priznavajo dejanske pravice do uveljavljanja lastnega mišljenja. V skladu s tem je tudi vztrajanje pri t.i. temeljnih načelih ustave, čeprav je prav v teh načelih zapisan koncept, katerega izvajanje nas je pripeljalo v krizo. Zveza komunistov Slovenije je danes v bistvu na razpotju, ker se mora odločiti, ali naj vztraja znotraj modela, ki ga ponuja ZKJ kot celota in še nadalje sprejema pravila demokratičnega centralizma, ki v bistvu blokira njene vendarle naprednejše pobude, ali pa naj pristane na obnovo zgodovinske koalicije demokratičnih sil in skupin v Sloveniji, prizna tem skupinam enakopravnost in začne skupaj z njimi, vendar brez kakršnihkoli pogojev in zahtev po tem, da se ji naj a priori prizna vodilna vloga, oblikovati program slovenske poti iz krize in v pluralistično civilno družbo postmoderne in postindustrijske dobe. Šele tako bi ZKJ udejanila eno svojih temeljnih načel: načelo o sintezi razrednega in nacionalnega in si ustvarila možnosti za oblikovanje neodvisnega programa. Da bi bilo to mogoče, bi se morala ZKS odpovedati nekaterim predsodkom pa tudi nekaterim pozitivnim konceptom ZKJ, ki pa so prilagojeni razmeram v drugih okoljih. Tudi Slovenija potrebuje reformo, vendar precej drugačno kot Makedonija. Potrebuje npr. reformo razumevanja in statusa lastnine, reformo odnosa do zasebne in skupinske iniciative, potrebuje pravico do samostojnega razpolaganja z lastno akumulacijo, pravico do samostojnega odločanja o delitvi dohodka in potrebuje koncept razvoja t.i. družbenih dejavnosti, ki z vidika postindu-

strijske družbe, v katero naj bi se razvili, pomenijo glavno obliko akumulacije. Dandanes je nedopustno uporabljati besedo akumulacija samo v zvezi z vlaganji v stroje in zidove; danes lahko govorimo vsaj o treh vidikih akumulacije: o akumulaciji kot vlaganju v proizvodna sredstva, o akumulaciji kot vlaganju v izobraževanje, znanost in v občekulturni razvoj skupnosti, torej o akumulaciji znanja in idej in o akumulaciji kot o vlaganju v ljudi, v njihovo zdravje, v telesno kulturo in v spodbujanje demografskih gibanj. Prepričan sem, da v razvitem svetu gotovo vedo, kolikšen delež ali odstotek družbenega proizvoda je treba vlagati v »družbene dejavnosti«, da si družba še omogoča napredek. Bojim se, da je vložek pri nas že precej nižji od optimalnega, ki bi zagotavljal vsaj ohranjanje dosežene ravni, in da nam zvezni koncepti reform in ustavnih sprememb obetajo še nižjega. Ena temeljnih slovenskih dilem je danes prav v tem, ali še enkrat samo godrnjati in potem pristati na diktat iz Beograda in tako v bistvu žrtvovati lastno prihodnost ter se odpovedati možnosti, da vendarle obdržimo stik z razvitim svetom, ali pa končno zahtevati in tudi vzpostaviti avtonomijo na tem področju. V skladu z logiko razmerij moči in prostorov odločanja je to v prvi vrsti dilema slovenske Zveze komunistov in njenega vodstva. Mi lahko na to nujnost samo opozarjamo, seveda tudi z relativno drastičnimi sredstvi, kot so kulturni molki in še kaj. Ali je slovenska politika, torej predvsem Zveza komunistov, že dovolj odločna, da bi lahko kaj takega resnično izpeljala? Test, na katerem se bo to jasno pokazalo, bo postopek pri sprejemanju ustavnih amandmajev. Človeku, ki prebira pripombe k Osnutku amandmajev iz drugih republik, pa naj gre za pripombe posameznikov ali institucij in političnih forumov, namreč mora biti jasno, da soglasja o večini spornih predlogov ne bo mogoče doseči. V zvezi s tem je treba priznati, da Osnutek mnenja Skupščine SRS o Osnutku amandmajev k Ustavi SFRJ to odločnost za zdaj do neke mere obeta. Podobno kot v poročilu o javni razpravi in stališčih delegatske konference SZDL SRS sicer tudi v tem Osnutku pogoščam neko generalno politično oceno Osnutka amandmajev in jasno oznako, kaj ta Osnutek pomeni in kakšno Jugoslavijo napoveduje, toda stališča o posameznih, za Slovenijo nesprejemljivih amandmajih so jasna in dovolj odločna. Navedeni so tudi predlogi, kaj bi bilo treba v zvezni ustavi še dodatno spremeniti; najbolj pa je pomembno to, kar v Osnutku jasno piše, da slovenska skupščina ne bo mogla dati soglasja k predlogu amandmajev, če bo vseboval tudi predloge, ki so v tem Osnutku ocenjeni kot nesprejemljivi. In tu navedenih predlogov ni malo in omenjeni so dejansko vsi najbolj sporni. Odločitev je potemtakem, vsaj na videz, v rokah delegatov v slovenski skupščini – kolikor se seveda ne bodo opredelili za republiški referendum – in pa v rokah članov zvezne ustavne komisije. Ali bodo dovolj modri, da ne bodo vztrajali pri spornih predlogih ali ne? Prepričan pa sem, da je prav ta dilema tisti preizkus, ob katerem se bo pokazalo, kako se bo v prihodnje opredeljevala ZKS. Če bo obveljal princip demokratičnega centralizma in če bodo forumi ZKJ dosledni v izvajanju sklepov in stališč pravkar minule konference, zlasti stališč o enotnosti za vsako ceno in o obveznem podrejanju manjšine večini (gre seveda za podrejanje ZKS sklepom forumov ZKJ), potem se bomo najbrž Slovenci prisiljeni odločiti o tem, ali dokončno izrečemo nezaupnico slovenski Zvezi komunistov (kot kažejo rezultati raziskav javnega mnenja že nekaj let, je zaupanja v njeno politiko vse manj in manj) kot vodilni sili in avantgardi slovenskega delavskega razreda in naroda v celoti ali pa se odpovemo viziji

in konceptu demokratične pluralistične družbe, ki naj temelji na načelih samoorganiziranja na podlagi legitimnih interesov posameznih skupin in slojev, razvoju slovenske kulture in slovenski politični in gospodarski avtonomiji. Vse to pa je mogoče strniti pod skupno oznako »slovensko kulturno in nacionalno vprašanje«, ki je danes, po nekaj desetletjih, ki smo jih preživel v iluziji, da so tovrstna vprašanja dokončno rešena, ponovno postalo na moč aktualno. Treba pa je ob tem povedati še to: ob javni razpravi o ustavnih spremembah je tudi po zaslugi Društva slovenskih pisateljev in še nekaterih drugih strokovnih društev s področja znanosti in kulture v ožjem pomenu besede prišlo do svojevrstnega prebujenja slovenske javnosti in dobršnega dela ljudstva. Kot enega najpomembnejših znamenj tega prebujenja razumem ustanovitev slovenske kmečke zveze. Mislim tudi na izredno pomembna gibanja v slovenski mladinski organizaciji, na osamosvojitve ekološkega gibanja, na iniciative mirovnikov itd. Zаметki vsega tega segajo seveda že v čas pred ustavno razpravo, vendar se zdi, da so se vsaj nekatere od teh težnj prav v tem času dokončno razmahile in dognale, kakšno metodo dela in boja je treba uporabljati. V teh gibanjih so resnične kali demokracije in slovenske civilne družbe in s tem tudi za nov zagon slovenske kulture.

Legitimnost v kriznih razmerah

Emil Milan
Pintar

Dragi kolegi, spoštovani politični prijatelji in politični nasprotniki, tisti, ki sem jih imel doslej in tisti, ki si jih bom pridobil s tem nastopom!

Na Plenum kulturnih delavcev nisem prišel s pripravljenim papirjem, ker sem verjel, da bo to Plenum dialogov in ne monologov. Resda so bili nekateri od teh samogovorov nadvse zanimivi in jih je bilo prijetno poslušati, se vendar pridružujem že izrečeni oceni, da je večji del govorcev ostajal znotraj že znanega, že izrečenega: popoldanski osip med poslušalci jasno kaže, da je to tudi njihovo mnenje.

1. V dosedanji razpravi je bilo nekajkrat opozorjeno na današnjo neresničnost slovenske kulture in ta misel se je skoraj vselej povezala z vprašanjem o naši usodi. Menim, da bi se o tem morali temeljiteje pogovoriti – za to pa smo razgovor mnogo preozko zastavili. Večji del tistih, ki so govorili o utesnjenosti slovenske kulture, je v resnici govorilo o položaju in statusu kulturnih delavcev, kar pa ni isto! Ni namreč pomembno kulturno dejanje izid slovenske knjige, ki jo nato prebere nekaj deset bralcev – ali pa še to ne. Mogoče je bil izid take knjige pomemben dogodek takrat, kadar je izšlo letno v slovenščini nekaj deset knjig in je vsaka od njih pomenila ohranjanje in razvoj ogroženega jezika. Danes jih izide letno okrog tri tisoč, vsaj petsto od tega brez potrebe, resničen kulturni dogodek pa je lahko le knjiga, ki jo nato prebere trideset, petdeset ali sto tisoč